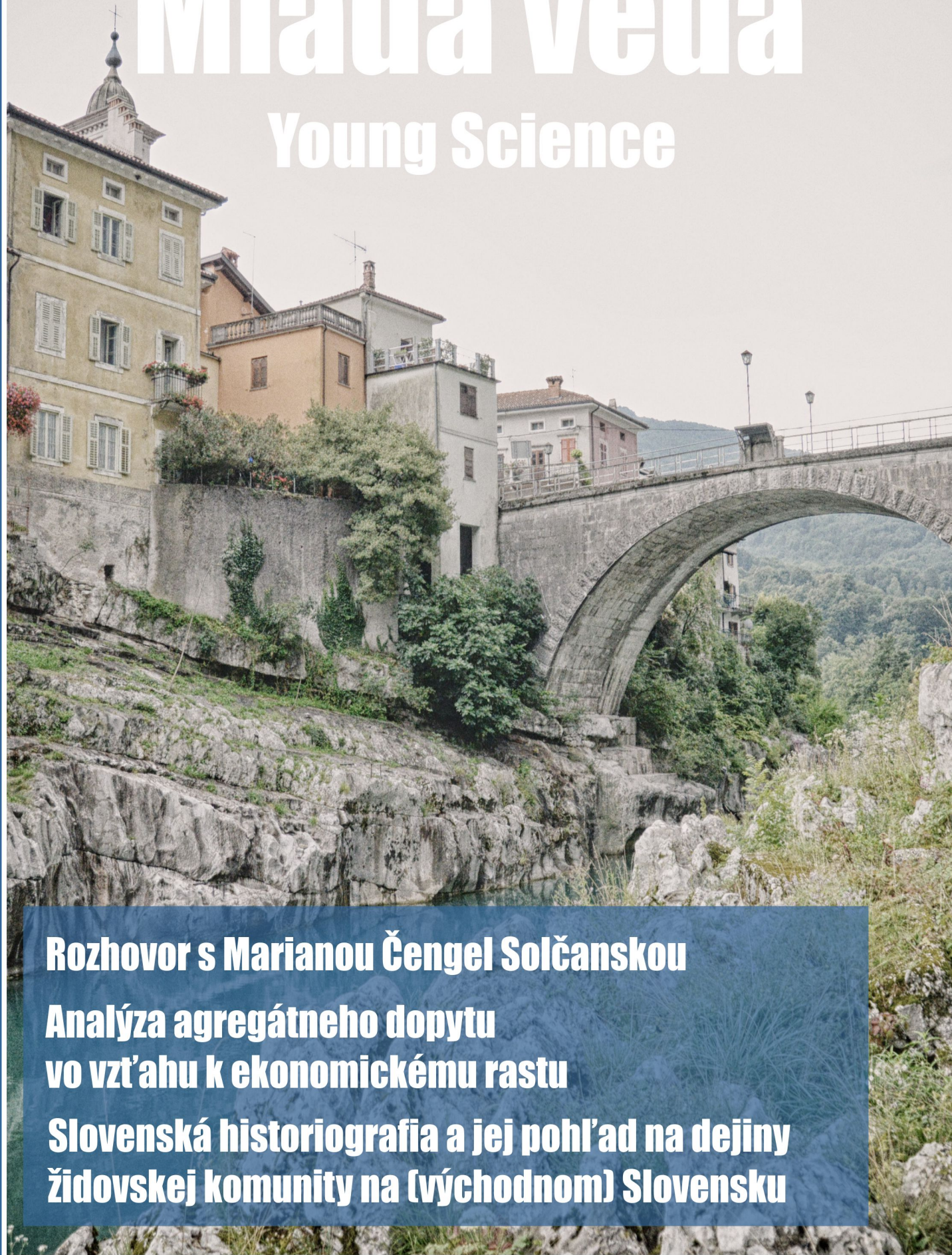

Mladá veda

Young Science

Rozhovor s Marianou Čengel Solčanskou

**Analýza agregátneho dopytu
vo vzťahu k ekonomickému rastu**

**Slovenská historiografia a jej pohľad na dejiny
židovskej komunity na (východnom) Slovensku**

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Jún 2016 (číslo 1)

Ročník štvrtý

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Obec Kanal (Slovinsko) 2014. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišin, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD. (Katedra cestovného ruchu, Slezská univerzita v Opavě)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

PhDr. Magdaléna Barányiová (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

Mgr. Martin Hajduk (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

Mgr. Richard Nikischer, Ph.D. (Sociologický ústav Akademií věd ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA A JEJ POHĽAD NA DEJINY ŽIDOVSKÉJ KOMUNITY NA (VÝCHODNOM) SLOVENSKU

SLOVAK HISTORIOGRAPHY AND ITS VIEW ON THE HISTORY OF THE JEWISH
COMMUNITY IN (EASTERN) SLOVAKIA

Martin Hajduk¹

Autor pôsobí ako interný doktorand na Katedre novovekých a najnovších slovenských dejín Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojom výskume sa venuje dejinám židovského obyvateľstva na východnom Slovensku v medzivojnovom období.

Author acts as a PhD. student at the Department of modern and most modern Slovak history, Institute of History, Faculty of Arts, Prešov University in Prešov. His research is devoted to the history of the Jewish population in eastern Slovakia in the interwar period.

Abstract

The paper deals with the Slovak historiography whose subject of interest is the history of the Slovak Jewry. It focuses on authors who engaged (or still engage) with the history of the Jewish community in eastern Slovakia in the first half of the 20th century. The text is chronologically divided into two chapters and as a landmark serves the year 1989. The first chapter tries to take a closer look at the processing of the history of the Slovak Jews since the late 19th century to the Velvet Revolution. The second chapter tries to analyze the Slovak historical writings published since 1989.

Key words: Slovak historiography, eastern Slovakia, the 20th century, Jews, Holocaust

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá slovenskou historiografiou, ktorej predmetom záujmu sú dejiny slovenského židovstva. Sústreďí sa pritom na autorov, ktorí sa venovali (alebo v súčasnosti stále venujú) dejinám židovskej komunity na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia. Text je chronologický členený do dvoch kapitol, pričom ako medzník slúži rok 1989. Prvá kapitola sa snaží priblížiť prístup k spracováaniu dejín slovenských židov od konca 19.

¹ Adresa pracoviska: Mgr. Martin Hajduk, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Ulica 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov
E-mail: hajduk.po@gmail.com

storočia do nežnej revolúcie. Druhá kapitola zase bližšie analyzovať slovenskú historickú spisbu vydávanú po roku 1989.

Kľúčové slová: Slovenská historiografia, východné Slovensko, 20. storočie, židia, holokaust

Úvod

Problematika dejín židovského obyvateľstva patrí v súčasnosti na Slovensku medzi pomerne živé témy, ktorými sa zaoberá aj slovenská historická veda. Dokumentuje to nielen výučba dejín židov na slovenských univerzitách, ale predovšetkým usporadúvanie vedeckých konferencií na túto tému či neutíchajúca publikačná činnosť. Nemožno nespomenúť aj nedávne otvorenie Múzea holokaustu v Sereďi, ktoré vzniklo v priestoroch bývalého pracovného a koncentračného tábora, alebo otvorenie budovy obnovej neologickej synagógy v Lučenci, ktorá bola pôvodne postavená v 20. rokoch 20. storočia. Nebolo tomu však vždy tak. Pred rokom 1989 patrila história slovenských židov k tabuizovaným problémom, slovenským historikom nebolo zo strany vládneho režimu umožnené slobodne pristúpiť k jej spracovaniu. Veď napríklad do dnešných dní základná publikácia o holokauste na Slovensku od Ivana Kamenca s názvom *Po stopách tragédie* bola napísaná ešte ako kandidátska práca na začiatku 70. rokov, no knižne mohla byť vydaná až v roku 1991. Podobne aj kniha Ladislava Lipschera *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945* vyšla na Slovensku až v roku 1992, hoci v nemčine bola vydaná už začiatkom 80. rokov v Mníchove (Nižňanský, 2004b, s. 204). Dodnes je však pretrvávajúcim nedostatkom to, že sa historici sústredia hlavne na problematiku holokaustu, pričom staršie dejinné obdobie je spracovávané iba výnimočne. A hoci pribúdajú rôzne regionálne či čiastkové štúdie, na syntézu si budeme musieť ešte nejaký čas počkať.² Dôvodov prečo sa bádatelia zamerali predovšetkým na udalosti druhej svetovej vojny je viacero. Na jednej strane ide o snahu priblížiť tragické osudy židovského obyvateľstva v čase existencie slovenského štátu, na strane druhej je to dostupnosť archívneho materiálu prakticky vo všetkých archívoch na Slovensku (Švorc, 2013, s. 26).

V predkladanom príspevku sa budeme bližšie zaoberať historiografiou, ktorej predmetom záujmu sú práve dejiny slovenského židovstva. Sústredili sme sa pritom na autorov, ktorí sa venovali (alebo v súčasnosti stále venujú) pre nás podstatnému obdobiu – od prelomu 19. a 20. storočia do konca druhej svetovej vojny. Ak zároveň berieme do úvahy tému našej dizertačnej práce, tak z časového hľadiska sú pre nás podstatné predovšetkým roky existencie prvej Československej republiky (1918 – 1938), z regionálneho hľadiska zase územie dnešného východného Slovenska. Text sme rozdelili chronologicky na dve časti, pričom ako medzník nám poslúžil rok 1989. V prvej³ časti sme sa pokúsili stručne priblížiť prístup k spracovávaní dejín slovenských židov, a to od konca 19. storočia do nežnej revolúcie.

² Pokus Jána Mlynárika o spracovanie dejín slovenských Židov vydaný knižne v roku 2005 pod názvom *Dějiny Židů na Slovensku* bol vystavený pomerne vážnej kritike. Viac pozri KAMENEC, Ivan, 2005. Mnohosľubný nadpis – trápny výsledok. Nad Mlynárikovou knihou o dejinách Židov na Slovensku. In: *Soudobé dějiny*. Roč. 12, č. 2, s. 343-353. ISSN 1210-7050; RYCHLÍK, Jan, 2006. Nad knihou Jána Mlynárika o dějinách Židů na Slovensku. In: *Český časopis historický*. Roč. 104, č. 4, s. 906-909. ISSN 0862-6111.

³ Pri jej zostavovaní sme čerpali z úvodu práce JELÍNEK, Ješajahu A., 2009. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha: Vydavatel'stvo Jána Mlynárika IPEL. ISBN 978-80-904134-3-6.

V druhej⁴ časti potom bližšie analyzujeme slovenskú historickú spisbu vydávanú po roku 1989. Vzhľadom na obmedzený priestor, nebolo možné urobiť jej vyčerpávajúcu analýzu, predovšetkým ak berieme do úvahy značné množstvo publikovaných štúdií. Preto sme sa pokúsili aspoň o akýsi reprezentatívny výber dôležitých prác, pričom náš príspevok má skôr charakter akéhosi prehľadu či skôr študijného materiálu, založeného na doteraz naštudovanej odbornej literatúre.

Dejiny židov na Slovensku a „slovenská“ historiografia do roku 1989

Počas prvej polovice 19. storočia prestáva byť (v rámci vývoja európskej historiografie) za históriu považované prvoplánové písanie na rôzne historické témy, ako aj subjektívne uvažovanie o histórii, ale začala ňou byť výlučne metodická práca, vychádzajúca z podrobnej analýzy dobových prameňov, riadená prísnymi pravidlami. Historická veda postupne získavala najmä v mestskom prostredí širší okruh svojich čitateľov, ale aj bádateľov. Jej vývoj sa navyše diferencoval, a to podľa toho, ako sa v rôznom prostredí udržiavali staré tradície osvietenského myslenia, ako sa v nových spoločenských pomeroch vytváral iný typ myslenia, alebo ako pribúdali bádateľské centrá a historici, spojení so životom svojich národných spoločností. Popritom dochádzalo k neustálemu pokroku historickej metódy, predovšetkým jej rastúcej odbornosti, a tým aj k profesionalizácii samotného historického bádania. V druhej polovici 19. storočia sa dejepisectvo (v zmysle systematického a metodického štúdia dejín) už stalo pevnou súčasťou univerzitného vzdelávania a história ako veda sa stáva odbornou, akademickou disciplínou organizovanou podobne ako ostatné vedné smery (Kutnar, 1973, s. 135-137).

Pre židovské obyvateľstvo v Uhorsku je 19. storočie storočím emancipácie. Zároveň však aj storočím etablovania moderného európskeho antisemitizmu, ktorý výrazne ovplyvňoval nazeranie predstaviteľov slovenského národného hnutia na židovskú komunitu žijúcu na území dnešného Slovenska. Od Dreyfusovej aféry vo Francúzsku až po prenasledovanie židov v cárskom Rusku, k prejavom antisemitizmu dochádzalo v poslednej tretine 19. storočia aj v Rakúsko-Uhorsku. V 80. rokoch tu pôsobila *Krajinská antisemitská strana*, ktorej kandidáti mali úspech aj medzi slovenskými voličmi⁵, v 90. rokoch zase šírila antisemitskú propagandu *Uhorská katolícka ľudová strana*.⁶ Nevyhlo sa mu ani slovenské národné hnutie v osobe jeho hlavného ideológa tej doby, Svetozára Hurbana-Vajanského. Vajanský sa od začiatku úspešne presadzoval nielen v literatúre, ale aj v publicistike a v oboch oblastiach si rýchlo vybudoval

⁴ Štruktúrou (a pri slovenskej historiografii o holokauste aj obsahom) nám za vzor poslúžili historiografické štúdie prof. Nižňanského. Viac pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2004a. Slovenská historiografia v 90. rokoch 20. storočia o holokauste. In: *Historický časopis*. Roč. 52, č. 2, s. 317-330. ISSN 0018-2575; NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2004b. Súčasná slovenská historiografia o holokauste. In: Š. ŠUTAJ, ed. *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov: Universum, 204-216. ISBN 80-89046-20-7; NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2008. Reflexia holokaustu v slovenskej historiografii. In: M. VRZGULOVÁ a D. RICHTEROVÁ, eds. *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti. Zborník príspevkov z konferencie*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 156-171. ISBN 978-80-969857-2-2.

⁵ Viac pozri RYBÁŘOVÁ, Petra, 2010. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: Pro Historia. ISBN 978-80-970060-7-5.

⁶ Viac pozri SZABÓ, Miloslav, 2012. Obvinenia z „rituálnych vražd“ v Hornom Uhorsku. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20. storočia. In: *Historický časopis*. Roč. 60, č. 4, s. 617-639. ISSN 0018-2575.

autoritu, ktorú až v závere 90. rokov začali spochybňovať hlasisti. Hlavne v publicistike si vytvoril charakteristický štýl, ktorého uštipačnosť a niekedy až vulgárnosť smerovala proti dvom hlavným skupinám, proti odrodilcom – Slovákom hlásiacim sa k maďarčine a maďarskému nacionalizmu, a proti židom. Ako autor viacerých úvodníkov v *Národných novinách*, jedinom serióznom tlačovom orgáne slovenského národného hnutia v tomto období, formoval alebo prinajmenšom ovplyvňoval svetonázor dvoch generácií slovenských nacionalistov (Szabó, 2014, s. 27-28).

Pre historikov z konca 19. storočia vo všeobecnosti platí, že slovenské židovstvo nevnímali ako samostatný etnický celok. Navyše v slovenskej historickej spisbe prevažoval etnocentrizmus, t. j. história Slovenska sa spájala skoro výlučne iba s históriou Slovákov. Prispeli k tomu aj maďarskí a rakúski historici, ktorí v židovskom obyvateľstve na Slovensku videli príslušníkov maďarského národa. Mnohí pravidelne opisovali jedno nedeliteľné maďarské, v lepšom prípade uhorské židovstvo. Zatvárali oči pred faktom, že v niektorých regiónoch sa židia prispôbovali etnikám, v ktorých blízkosti žili a od ktorých preberali jazykové, folklórne a iné zvyklosti. Je však nutné pripomenúť, že značná časť židovskej inteligencie sa aktívne pripájala k maďarizačným tendenciám maďarského nacionalizmu. Z ich strany následne smerovala maďarizácia k židom žijúcim na dnešnom území Slovenska, ktorým sa upierala nielen vlastná etnická samostatnosť, ale často sa hovorilo aj v ich mene, no nie s ich súhlasom (Jelínek, 2009, s. 8-9).

Približne od začiatku 20. storočia môžeme hovoriť o počiatkoch svetovej historiografie. Historické bádanie európskeho typu uskutočňované mimo Európu, t. j. predovšetkým v Spojených štátoch amerických, prestávalo byť iba jednoduchou napodobeninou európskej produkcie. Na pôde USA sa nielen pevne uchytila metóda odbornej historickej vedy prenesená z európskych univerzít, ale začali tam vznikať relatívne samostatné vedecké koncepcie, spoluurčujúce podobu nového svetového dejepisectva. K vývoju situácie však dochádzalo aj vo vnútri samotnej európskej historiografie. K výraznému rozšíreniu oblastí historických faktov, spôsobenému vznikom hospodárskej, sociálnej či kultúrnej histórie na konci 19. storočia, sa pripojila na začiatku 20. storočia aj zásadná zmena v názore na svet a dejiny, ktorý dejepisectvo vyjadrovalo počas uplynulého poldruha storočia. Prestíži historickej vedy zasadila veľmi ťažkú ranu najmä prvá svetová vojna. Dejepisectvo, ktoré od osvietenstva cez liberalizmus a pozitivizmus učilo viere v rast vzdelanosti a ľudskosti, bolo postavené pred fakt rozpútania nebyvalých ničivých síl a pudov a pred nástup barbarstva, ktorý bol popretím všetkých humanistických ideálov. Presvedčenie o histórii ako učiteľke života a o lekciách, ktoré dejiny človeku poskytujú, dostalo vážne trhliny. História stratila svoje centrálné miesto vo vytváraní stupnice hodnôt záväzných pre spoločnosť (Kutnar, 1977, s. 82-83).

Vznik československého štátu v roku 1918 priniesol českému i slovenskému dejepisectvu nielen nové možnosti, ale rovnako aj priaznivé podmienky pre ďalší rozvoj, predovšetkým po kvantitatívnej stránke. S najstaršími snahami o zachytenie histórie židovského obyvateľstva na území dnešného Slovenska sa stretávame v 30. rokoch 20. storočia. Redakcia bratislavských novín *Allgemeine Jüdische Zeitung* sa v tom čase začala bližšie zaoberať minulosťou slovenských židov, pričom aj mestská knižnica vytvorila špeciálne oddelenie pre

judaistiku a obrátila sa s prosbou na židovských spoluobčanov, aby jej venovali knihy k danej téme. Táto iniciatíva však veľa nepriniesla, no knižnica sa snažila v zhromažďovaní kníh pokračovať (Jelínek, 1999, s. 9). Zámer spracovať túto tému deklaroval aj vydavateľ a historik Hugo Gold, ktorý síce zhromažďoval materiál na tento účel, no s podobným cieľom uspeli až Menyhért Lányi a Békefi H. Propperné, ktorí v roku 1933 vydali v Košiciach v maďarčine prácu s názvom *Szlovenszkói zsidó hitközségek története*.⁷

V 30. rokoch 20. storočia sa tiež stretávame s prácou, ktorá sa komplexne týka jednej tragickej udalosti na východnom Slovensku. Išlo o tzv. orkucanský proces z roku 1764, keď bolo niekoľko desiatok šarišských židov krivo obvinených zo spáchania rituálnej vraždy kresťanského chlapca a následne na základe vykonštruovaných dôkazov uväznených a dokonca kruto mučených. Išlo o posledný proces svojho druhu na našom území, ktorého priebeh poukazoval na nízku úroveň poznania židovskej viery a náboženskú intoleranciu domáceho kresťanského obyvateľstva. Pre miestnych židov sa stal legendou, ktorá ústnou formou prechádzala z generácie na generáciu až do roku 1891, keď ju písomne zaznamenal rabín prešovskej neologickej obce Dr. Mayer Austerlitz. Knižne ju vydalo prešovské Židovské múzeum v roku 1933 v nemeckom jazyku.⁸

V medzivojnovom Československu nebola núdza ani o amatérskych historikov, ktorých krátke štúdie sa objavovali v židovských časopisoch a knihách a väčšinou sa venovali regionálnej histórii. Ich kvalita však bola rôzna. V roku 1935 vydala Matica slovenská publikáciu *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Jej autor, miestny učiteľ a regionálny historik Batolomej Krpelec, v nej okrem iného venoval značný priestor zachyteniu dejín bardejovských židov, ich zvykov a tradícií.⁹ Židia v Čechách si svojich „bratov“ vo východných častiach republiky všímali len veľmi málo. Z ľavicových intelektuálov židovského pôvodu môžeme spomenúť aspoň Ivana Olbrachta, ktorý sa vo svojej tvorbe venoval hlavne židom z Podkarpatskej Rusi.¹⁰

Záverečné štádium európskeho antisemitizmu, ktoré sa prejavilo vo forme holokaustu židovského obyvateľstva počas rokov trvania druhej svetovej vojny, výrazne ovplyvnilo tiež slovenské dejiny. Aj u nás sa môžeme stretnúť s dobovým propagačným materiálom šíriacim rasovú neznášanlivosť. Za všetky spomeniem aspoň brožúru s názvom *Židovstvo na Slovensku* z roku 1940 vydanú v Turčianskom sv. Martine.¹¹ Závažné nedostatky, ale najmä predsudky vo vzťahu k židovskej komunite žijúcej na Slovensku možno nájsť aj v treťom zväzku Štefánkovej *Slovenskej vlastivedy* z roku 1944.¹²

⁷ LÁNYI, Menyhért a Békefi H. PROPPERNE, 1933. *Szlovenszkói zsidó hitközségek története*. Kassa: Athenaeum.

⁸ AUSTERLITZ, Theodor, 1933. *Die letzte Folterprozedur in der öst.-ung. Monarchie*. Prešov: Jüdischer Museumverein. K prerozprávaniu tejto udalosti v slovenčine došlo o šesťdesiat rokov neskôr. Viac pozri AUSTERLITZ, Teodor a Peter KÓNYA, 1993. „Kodeš“ z Orkucan. *Súdny proces na základe falošného obvinenia z rituálnej vraždy v r. 1764*. Prešov: PVT a. s.: Židovská náboženská obec. ISBN 80-967031-2-9.

⁹ KRPELEC, Bartolomej, 1935. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov: Miestny odbor Matice slovenskej.

¹⁰ OLBRACHT, Ivan, 1932. *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal; OLBRACHT, Ivan, 1935. *Hory a staletí*. Praha: Melantrich; OLBRACHT, Ivan, 1937. *Golet v údolí*. Praha: Melantrich.

¹¹ POKORNÝ, Ctibor, 1940. *Židovstvo na Slovensku*. Turčiansky sv. Martin: Kompas.

¹² ŠTEFÁNEK, Anton, 1944. *Slovenská vlastiveda* 3. Bratislava: SAVU.

V období od skončenia druhej svetovej vojny do roku 1989 sa hlavné stredisko spracovávanía histórie slovenských židov nachádzalo v Izraeli, v menšej miere v USA. Významnú prácu v tomto období odviedla práve v Spojených štátoch amerických *Society for the History of Czechoslovak Jews in New York*, ktorá vydala tri diely *The Jews of Czechoslovakia*. V týchto zborníkoch sa slovenské židovstvo prezentuje ako súčasť jednotného československého židovstva. V Izraeli v tom čase vychádzala v hebrejčine prevažne spomienková literatúra, snažiaca sa zachytiť židovskú účasť v odboji počas druhej svetovej vojny. A hoci boli autori týchto prác zväčša amatéri, ide o knihy, ktoré majú stále veľkú výpovednú hodnotu ako historické pramene (Jelínek, 2009, s. 11-12).

V Československu sa so snahou spracovať dejiny židovského obyvateľstva opäť stretávame až v 60. rokoch 20. storočia. Historický ústav SAV zveril spracovanie uvedenej problematiky novinárovi Emilovi Kniežovi. Táto iniciatíva však skončila neúspechom, pretože autor po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968 emigroval. Rovnako tak v úvode spomínaný Ladislav Lipscher, ktorý v exile napísal niekoľko kratších príspevkov a tiež prácu *Die Juden im Slowakischen Staat 1939 – 1945*. Táto kniha neskôr vyšla aj v slovenskom preklade, a to hlavne vďaka úsiliu českého historika Viléma Prečana.¹³ Vo všeobecnosti však slovenskí historici nedokázali do roku 1989 seriózne pristúpiť k spracovávaniu histórie slovenských židov. A hoci oficiálne stanovisko historiografie východného mocenského bloku bolo protifašistické, Stalinove antisemitské čistky od konca 30. rokov 20. storočia a nepriama účasť Sovietskeho zväzu a jeho spojencov v arabsko-izraelských vojnách naznačovali opak. Židia akoby v slovenských dejinách neexistovali. Veď príkladom nám môžu byť dvojzväzkové *Dejiny Prešova* zo 60. rokov 20. storočia, z ktorých sa o prešovských židoch veľa nedozvieme.¹⁴

Židovská komunita na (východnom) Slovensku a slovenská historiografia po roku 1989

Vývoj slovenskej historiografie po roku 1989 zaznamenal nielen kvalitatívny, ale v prípade dejín židovského obyvateľstva na našom území, aj kvantitatívny posun. Otázka dejín slovenského židovstva prestala byť slovenskými historikmi obchádzaná, postupne sa rozširoval počet publikovaných syntetizujúcich prác i prípadových štúdií a priebežne dochádzalo ku sprístupňovaniu a zverejňovaniu prameňov týkajúcich sa tejto problematiky. Počas posledných rokov možno sledovať dve výrazné roviny, a to na jednej strane zvyšujúci sa záujem o dejiny židovských komunít vo všeobecnosti a na strane druhej podstatný nárast historiografickej produkcie, ktorej predmetom bádania sa stal holokaust slovenských židov. Menej pozornosti sa zatiaľ sústredilo na vývoj slovenského židovstva po roku 1945. Popri prácach analyzujúcich a syntetizujúcich vyššie uvedené témy na celonárodnej úrovni pribúda aj viacero publikácií venujúcich sa problematike židovských komunít a holokaustu v regionálnych kontextoch (Otčenášová, 2014, s. 38).

Slovenskú historiografickú produkciu o dejinách židov na Slovensku možno rozdeliť nasledovne:

¹³ LIPSCHER, Ladislav, 1992. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava: Print-servis. ISBN 80-900470-2-5.

¹⁴ SEDLÁK, Imrich et al., 1965. *Dejiny Prešova I a II*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

Edície dokumentov, ktoré sú vydávané iba od roku 1989, sa venujú primárne obdobiu druhej svetovej vojny a v rámci neho najmä holokaustu slovenských židov. Z nich veľký význam (nielen historický, ale aj politický) má kniha dokumentov *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945)* z roku 1992.¹⁵ Tieto dokumenty ukazujú, že Vatikán nesúhlasil s mnohými činmi prezidenta Jozefa Tisu a slovenskej vlády, ktoré sa týkali rasového zákonodarstva, ale aj deportácii roku 1942. Z novších prác možno spomenúť už osemzväzkovú edíciu *Holokaust na Slovensku* vydávanú od roku 2001 (zatiaľ posledný zväzok vyšiel v roku 2008).¹⁶ Za zmienku však stoja aj dva zväzky dokumentov venujúce sa slovensko-nemeckým vzťahom od roku 1938 do konca druhej svetovej vojny, ktoré boli vydané v rokoch 2009 a 2011.¹⁷

Pri vydávaní dokumentov z obdobia druhej svetovej vojny je dnes aktívne hlavne Dokumentačné stredisko holokaustu, ktoré ako pridružená organizácia Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku vzniklo v roku 2005 a nadviazalo na celkovú koncepciu rovnomenného projektu, ktorý spoločne realizovali od roku 1999 Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec v Bratislave (Otčenášová, 2014, s. 47).

Memoárová literatúra sa v drvivej väčšine týka obdobia holokaustu a udalostí s ním súvisiacimi. Za všetky uvádzame svedectvo Alfréda Wetzlera¹⁸ a Rudolfa Vrbu. Obaja úspešne utiekli v apríli 1944 z osviečimského vyhladzovacieho tábora.¹⁹ Židovský pracovný tábor v Novákoch sa stal námetom kníh Juraja Špitza, ktorý písal aj o SNP.²⁰ S ohľadom na tému našej dizertačnej práce je zaujímavá tiež autobiografická trilógia Jána Kalinu.²¹

¹⁵ KAMENEC, I., V. PREČAN a S. ŠKORVÁNEK, 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 80-85665-00-X.

¹⁶ NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2001. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968620-5-7; NIŽŇANSKÝ, Eduard a Ivan KAMENEC, 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke 1939 – 1945*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-2-2; HRADSKÁ, Katarína, 2003. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej 1942 – 1944*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-8-1; NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie 1939 – 1945*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-3-0; NIŽŇANSKÝ, E., I. BAKA a I. KAMENEC, 2004. *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-9-X; NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2005a. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie 1942*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-969242-3-0; NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2005b. *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému)*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-969242-4-9; HRADSKÁ, Katarína, 2008. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov 1940 – 1944*. Zvolen: Klemo. ISBN 978-80-89304-06-6.

¹⁷ NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2009. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I*. Prešov: Universum. ISBN 978-80-89046-61-4; NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2011. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II*. Prešov: Universum. ISBN 978-80-89046-68-3.

¹⁸ Písal pod pseudonymom Jozef Lánik.

¹⁹ LÁNIK, Jozef, 1945. *Oświęcim – hrobka štyroch miliónov ľudí*. Košice: Povereníctvo SNR pre informácie; LÁNIK, Jozef, 1964. *Čo Dante nevidel*. Bratislava: Osveta.

²⁰ ŠPITZER, Juraj, 1994. *Nechcel som byť Žid*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-047-4; ŠPITZER, Juraj, 1996. *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-093-8.

²¹ KALINA, Ján, 1999. *Obzri sa s úsmevom*. Bratislava: Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-07-5; KALINA, Ján, 2000. *Zavinili to židia a bicyklisti*. Bratislava: Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-13-X; KALINA, Ján, 2003. *Usmievavé Slovensko*. Bratislava: Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-42-3.

Osobitnú skupinu tvoria publikácie, ktoré sa stali výsledkom využitia metódy „oral history“. Prínosom sú najmä práce Petra Salnera a Moniky Vrzgulovej.²²

Zo **všeobecne ladených publikácií** k dejinám židov na Slovensku pripomíname už v úvode spomínanú prácu Ivana Kamenca s názvom *Po stopách tragédie*.²³ Táto štúdia je kritickou analýzou nielen holokaustu slovenských židov, ale aj samotného Slovenského štátu. Autor v nej naznačil problém autochtónneho antisemitizmu na Slovensku a jeho dôsledkov pre formovanie antisemitskej vládnej politiky; analyzoval definovanie žida ako nepriateľa predstaviteľmi Slovenského štátu a dôsledky tohto aktu pre židovskú komunitu; v chronologickom poradí vymedzil inštrumentalizáciu a inštitucionalizáciu antisemitskej politiky na Slovensku; zo širšieho pohľadu ukázal riešenie židovskej otázky aj cez prizmu vnútropolitického zápasu medzi umiernenými a radikálnymi predstaviteľmi HSĽS, ktorí sa takto snažili získať podporu nacistického Nemecka pre upevnenie si politickej moci; snažil sa o vymedzenie vzťahu autochtónnej antisemitskej politiky Slovenského štátu a nemeckého nátlaku, napr. v otázke deportácií (Nižňanský, 2004b, s. 204). Ďalšia práca, ktorej autorom je Eduard Nižňanský má rozsiahly názov *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Autor vo svojom diele spojil výskum slovenského tradičného antisemitizmu s jeho národnou, klerikálnou, ekonomickou i politickou rovinou.²⁴ Významným izraelským historikom (pôvodom z Prievidze), ktorý publikuje aj v slovenskom jazyku je Ješajahu Andrej Jelínek. Vo svojej dvojzväzkovej zbierke štúdií *Židia na Slovensku v 19. – 20. storočí* a neskôr aj monografii *Dávidova hviezda pod Tatrami* ponúka zatiaľ najkomplexnejší pohľad na dejiny slovenského židovstva od najstarších čias až do obdobia normalizácie. V svojich prácach sa venuje hospodárskej činnosti židovského obyvateľstva, jeho asimilácii s majoritným obyvateľstvom, politickým aktivitám, spolkovej činnosti, protižidovskému zákonodarstvu v období existencie Slovenského štátu, vystaňovalectvu a ďalším.²⁵

K zaujímavým zborníkom štúdií patria dva zväzky s názvom *Židia v interakcii*. Ich zostavovateľ, Egon Gál, sa sústredil na zachytenie vzťahu medzi židovskou menšinou a majoritnou spoločnosťou. K téme prispeli nielen historici, ale aj etnológovia, kulturológovia či filozofi.²⁶ Problematike dejín židovského obyvateľstva v Československu od roku 1918 do

²² SALNER, Peter, 2011. *Premený židovskej komunity po holokauste*. Bratislava: Zing Print. ISBN 978-80-88997-48-1; VRZGULOVÁ, Monika, 2002. *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku. ISBN 80-89008-13-5.

²³ KAMENEC, Ivan, 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-015-0.

²⁴ NIŽŇANSKÝ, Eduard, 1999. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum. ISBN 80-967753-3-2.

²⁵ JELÍNEK, Ješajahu A., 1999. *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí. 1. časť*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 80-8060-021-X; JELÍNEK, Ješajahu A., 2000. *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí. 2. časť*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 80-8060-024-4; JELÍNEK, Ješajahu A., 2009. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha: Vydavateľstvo Jána Mlynárika IPEL. ISBN 978-80-904134-3-6.

²⁶ GÁL, E., ed., 1997. *Židia v interakcii*. Bratislava: Inštitút judaistiky UK. ISBN 80-7115-152-1; GÁL, E., ed., 1999. *Židia v interakcii II*. Bratislava: Inštitút judaistiky UK. ISBN 80-967511-6-6.

konca druhej svetovej vojny sa venovala aj Česko-slovenská / Slovensko-česká komisia historikov.²⁷

Dejiny jednotlivých židovských náboženských obcí na Slovensku sú v súčasnosti zachytené už v značnom počte publikácií. Medzi základné príručky možno zaradiť *Židovské náboženské obce na Slovensku*, ktorej autormi sú Ľudovít Dojč a Eugen Bárkány, ktorý bol počas svojho života nielen stavebným inžinierom, reštaurátorom a maliarom, ale výraznou mierou prispel k založeniu Židovského múzea v Prešove roku 1928. V uvedenej publikácii bohužiaľ nenájdeme opis všetkých ŽNO na Slovensku (kniha ich opisuje 180). Bárkány po druhej svetovej vojne precestoval takmer celé Slovensko, aby zakreslil dochované architektonické pamiatky, ktoré nezmietli udalosti holokaustu. Jednotlivé obce rozdelil podľa regiónov do 12 kapitol a okrem opisu synagóg, cintorínov a pod., spísal aj stručné dejiny židovských komunít v týchto lokalitách.²⁸ Podobnú formu, ale usporiadanie podľa abecedy zvolil pre štvorzväzkovú *Encyklopédiu židovských náboženských obcí na Slovensku* jej zostavovateľ Róbert J. Büchler. Od roku 2009 ju postupne vydávalo Múzeum židovskej kultúry v Bratislave, pričom ide o slovenský (doplnený) preklad staršej autorovej encyklopédie vydanej v hebrejčine roku 2003.²⁹

Po roku 1993 u nás začali vychádzať monografické práce, ktoré čitateľom zväčša predkladajú dejiny židovských komunít vo vybraných obciach, a to od najstaršej písomnej zmienky o židovských obyvateľoch v danom regióne až po súčasnosť (resp. do zániku komunity počas druhej svetovej vojny). Autori týchto monografií si spravidla všimajú spoločenské javy ako dodržiavanie zvyklostí, rituály, sviatky, kultúrnu identitu a postoje členov komunity k rôznym dobovým sociálnym aspektom. Súčasne zvyknú venovať istý priestor aj profilom významných osobností v týchto spoločenstvách či dejinám inštitúcií (Otčenášová, 2014, s. 40). Z východoslovenských ŽNO boli doteraz podrobnejšie spracované Košice, Prešov, Vranov nad Topľou, Kežmarok, Medzilaborce, Humenné a Sabinov.³⁰

²⁷ GONĚC, V., ed., 2001. *Česko-slovenská historická ročenka 2001*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity. ISBN 80-210-2743-6.

²⁸ BÁRKÁNY, Eugen a Ľudovít DOJČ, 1991. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna. ISBN 80-85128-56-X.

²⁹ BÜCHLER, Róbert J., 2009. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 1. zväzok. A – K*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-220-8; BÜCHLER, Róbert J., 2010. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 2. zväzok. L – R*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-228-4; BÜCHLER, Róbert J., 2012. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 3. zväzok. S – T*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-229-1; BÜCHLER, Róbert J., 2014. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 4. zväzok. U – Ž*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-310-6.

³⁰ CSALA, Kornélia, 2004. *História košických Židov*. Dunajská Streda: Lilium Aurum. ISBN 80-8062-231-0; KÓNYA, Peter a Dezider LANDA, 1995. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT a. s.: Židovská náboženská obec. ISBN 80-967253-4-3; AMIR, Giora, 2004. *Prešov – osud židovskej obce, jednej z mnohých*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 80-8060-136-4; SOLANÍK, Igor, 2002. *Stručné dejiny Židov vo Vranove nad Topľou*. Vranov nad Topľou: Mestský úrad. ISBN 80-968735-7-1; LUPČO, Martin, 2008. *Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu*. Vranov nad Topľou: Mestský úrad. ISBN 978-80-969820-3-5; LIPTAK, Mikuláš a Madeleine R. ISENBERG, 2005. *Židia na Spiši I. Kežmarok a okolie*. Kežmarok: ViViT. ISBN 80-88903-89-0; HLAVINKA, Ján, 2007. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa. ISBN 978-80-969296-8-9; HLAVINKA, J., M. BELEJ a J. LEVICKÝ, 2013. *Dejiny židovskej komunity v Humennom*. Prešov: Adin. ISBN 978-80-89540-38-9;

Ďalšou skupinou publikácií o dejinách židov na Slovensku sú širšie či užšie koncipované zborníky štúdií, ktoré sa venujú rôznym aspektom dejín slovenského židovstva.³¹ Problematike dejín židovskej komunity na východnom Slovensku sa v poslednom období venovali aj historici z Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Prof. Peter Kónya bol zostavovateľom zborníka *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*.³² Zbierku štúdií k tejto téme publikovali v roku 2014 aj prof. Peter Švorc a Dr. Patrik Derfiňák.³³

Štúdia vyšla ako výstup z riešenia grantového projektu VEGA 1/0033/15 Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu - hľadanie novej koexistencie

Tento článok odporúča na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Použitá literatúra

- AMIR, Giora, 2004. *Prešov – osud židovskej obce, jednej z mnohých*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 80-8060-136-4.
- AUSTERLITZ, Theodor, 1933. *Die letzte Folterprozedur in der öst.-ung. Monarchie*. Prešov: Jüdischer Museumverein.
- AUSTERLITZ, Teodor a Peter KÓNYA, 1993. „Kodeš“ z Orkucan. *Súdny proces na základe falošného obvinenia z rituálnej vraždy v r. 1784*. Prešov: PVT a. s.: Židovská náboženská obec. ISBN 80-967031-2-9.
- BÁRKÁNY, Eugen a Ľudovít DOJČ, 1991. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna. ISBN 80-85128-56-X.
- BÜCHLER, Róbert J., 2009. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 1. zväzok. A – K*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-220-8.
- BÜCHLER, Róbert J., 2010. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 2. zväzok. L – R*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-228-4.
- BÜCHLER, Róbert J., 2012. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 3. zväzok. S – T*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-229-1.
- BÜCHLER, Róbert J., 2014. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 4. zväzok. U – Ž*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-310-6.
- CINTULOVÁ, E., ed., 2003. *Žili medzi nami. Zborník referátov so seminárov Dni židovskej kultúry v Kežmarku 2002 – 2003*. Kežmarok: Múzeum. ISBN 80-969031-8-7.
- CINTULOVÁ, E., ed., 2005. *Žili medzi nami II. Zborník referátov zo seminára III. Dni židovskej kultúry v Kežmarku 2005*. Kežmarok: Múzeum. ISBN 80-969291-3-5.
- CSALA, Kornélia, 2004. *História košických Židov*. Dunajská Streda: Lilium Aurum. ISBN 80-8062-231-0.
- GÁL, E., ed., 1997. *Židia v interakcii*. Bratislava: Inštitút judaistiky UK. ISBN 80-7115-152-1.

WIEDERMANNOVÁ, O., W. FROHMANN a S. BAZLEROVÁ, 2008. *Sabinov a jeho Židia*. Prešov: DAH. ISBN 978-80-969865-1-4.

³¹ JUROVÁ, A. a P. ŠALAMON, eds., 1994. *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV. ISBN 80-967182-0-7; CINTULOVÁ, E., ed., 2003. *Žili medzi nami. Zborník referátov so seminárov Dni židovskej kultúry v Kežmarku 2002 – 2003*. Kežmarok: Múzeum. ISBN 80-969031-8-7; CINTULOVÁ, E., ed., 2005. *Žili medzi nami II. Zborník referátov zo seminára III. Dni židovskej kultúry v Kežmarku 2005*. Kežmarok: Múzeum. ISBN 80-969291-3-5.

³² KÓNYA, P., ed., 2013. *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-1043-9.

³³ ŠVORC, Peter a Patrik DERFIŇÁK, 2014. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-1142-9.

- GÁL, E., ed., 1999. *Židia v interakcii II*. Bratislava: Inštitút judaistiky UK. ISBN 80-967511-6-6.
- GONĚC, V., ed., 2001. *Česko-slovenská historická ročenka 2001*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity. ISBN 80-210-2743-6.
- HLAVINKA, Ján, 2007. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa. ISBN 978-80-969296-8-9.
- HLAVINKA, J., M. BELEJ a J. LEVICKÝ, 2013. *Dejiny židovskej komunity v Humennom*. Prešov: Adin. ISBN 978-80-89540-38-9.
- HRADSKÁ, Katarína, 2003. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej 1942 – 1944*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-8-1.
- HRADSKÁ, Katarína, 2008. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov 1940 – 1944*. Zvolen: Klemo. ISBN 978-80-89304-06-6.
- JELÍNEK, Ješajahu A., 1999. *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí. 1. časť*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 80-8060-021-X.
- JELÍNEK, Ješajahu A., 2000. *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. Zborník statí. 2. časť*. Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry. ISBN 80-8060-024-4.
- JELÍNEK, Ješajahu A., 2009. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha: Vydavatelství Jána Mlynárika IPEL. ISBN 978-80-904134-3-6.
- JUROVÁ, A. a P. ŠALAMON, eds., 1994. *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV. ISBN 80-967182-0-7.
- KALINA, Ján, 1999. *Obzri sa s úsmevom*. Bratislava: Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-07-5.
- KALINA, Ján, 2000. *Zavinili to židia a bicyklisti*. Bratislava: Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-13-X.
- KALINA, Ján, 2003. *Usmievavé Slovensko*. Bratislava: Vydavateľstvo PT. ISBN 80-88912-42-3.
- KAMENEC, Ivan, 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-015-0.
- KAMENEC, I., V. PREČAN a S. ŠKORVÁNEK, 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava: Slovak Academic Press. ISBN 80-85665-00-X.
- KAMENEC, Ivan, 2005. *Mnohosľubný nadpis – trápny výsledok. Nad Mlynárikovou knihou o dejinách Židov na Slovensku*. In: *Soudobé dejiny*. Roč. 12, č. 2, s. 343-353. ISSN 1210-7050.
- KÓNYA, Peter a Dezider LANDA, 1995. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT a. s.: Židovská náboženská obec. ISBN 80-967253-4-3.
- KÓNYA, P., ed., 2013. *Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-1043-9.
- KRPELEC, Bartolomej, 1935. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov: Miestny odbor Matice slovenskej.
- KUTNAR, František, 1973. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KUTNAR, František, 1978. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LÁNIK, Jozef, 1945. *Oswiecim – hrobka štyroch miliónov ľudí*. Košice: Povereníctvo SNR pre informácie.
- LÁNIK, Jozef, 1964. *Čo Dante nevidel*. Bratislava: Osveta.
- LÁNYI, Menyhért a Békefi H. PROPPERNÉ, 1933. *Szlovenszkói zsidó hitközségek története*. Kassa: Athenaeum.
- LIPSCHER, Ladislav, 1992. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava: Print-servis. ISBN 80-900470-2-5.
- LIPTÁK, Mikuláš a Madeleine R. ISENBERG, 2005. *Židia na Spiši I. Kežmarok a okolie*. Kežmarok: ViViT. ISBN 80-88903-89-0.
- LUPČO, Martin, 2008. *Židovská minorita v dejinách Slovenska a Vranovského okresu*. Vranov nad Topľou: Mestský úrad. ISBN 978-80-969820-3-5.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 1999. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum. ISBN 80-967753-3-2.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2001. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968620-5-7.

- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie 1939 – 1945*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-3-0.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard a Ivan KAMENEC, 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke 1939 – 1945*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-2-2.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2004a. Slovenská historiografia v 90. rokoch 20. storočia o holokauste. In: *Historický časopis*. Roč. 52, č. 2, s. 317-330. ISSN 0018-2575.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2004b. Súčasná slovenská historiografia o holokauste. In: Š. ŠUTAJ, ed. *Národ a národnosti na Slovensku. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov: Universum, 204-216. ISBN 80-89046-20-7.
- NIŽŇANSKÝ, E., I. BAKA a I. KAMENEC, 2004. *Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 – 1944*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-968662-9-X.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2005a. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie 1942*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-969242-3-0.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2005b. *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému)*. Zvolen: Klemo. ISBN 80-969242-4-9.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2008. Reflexia holokaustu v slovenskej historiografii. In: M. VRZGULOVÁ a D. RICHTEROVÁ, eds. *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti. Zborník príspevkov z konferencie*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 156-171. ISBN 978-80-969857-2-2.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2009. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I*. Prešov: Universum. ISBN 978-80-89046-61-4.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard, 2011. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II*. Prešov: Universum. ISBN 978-80-89046-68-3.
- OLBRACHT, Ivan, 1932. *Země bez jména*. Praha: Otto Girgal.
- OLBRACHT, Ivan, 1935. *Hory a staletí*. Praha: Melantrich.
- OLBRACHT, Ivan, 1937. *Golet v údolí*. Praha: Melantrich.
- OTČENÁŠOVÁ, Slávka, 2014. Dejiny Židov na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1945: Súčasné historiografické trendy a využitie metódy oral history v historickom výskume. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* [online]. Roč. 9, č. 2, s. 38-49 [cit. 31. mája 2016]. ISSN 1337-0707. Dostupné z: <http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-22014.html>
- POKORNÝ, Ctibor, 1940. *Židovstvo na Slovensku*. Turčiansky sv. Martin: Kompas.
- RYBÁŘOVÁ, Petra, 2010. *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: Pro Historia. ISBN 978-80-970060-7-5.
- RYCHLÍK, Jan, 2006. Nad knihou Jána Mlynárika o dejinách Židů na Slovensku. In: *Český časopis historický*. Roč. 104, č. 4, s. 906-909. ISSN 0862-6111.
- SALNER, Peter, 2011. *Premený židovskej komunity po holokauste*. Bratislava: Zing Print. ISBN 978-80-88997-48-1.
- SEDLÁK, Imrich et al., 1965. *Dejiny Prešova I a II*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- SOĽANÍK, Igor, 2002. *Stručné dejiny Židov vo Vranove nad Topľou*. Vranov nad Topľou: Mestský úrad. ISBN 80-968735-7-1.
- SZABÓ, Miloslav, 2012. Obvinenia z „rituálnych vražd“ v Hornom Uhorsku. Antisemitská propaganda, politický katolicizmus a národnostná otázka na prelome 19. a 20. storočia. In: *Historický časopis*. Roč. 60, č. 4, s. 617-639. ISSN 0018-2575.
- SZABÓ, Miloslav, 2014. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-801-5.
- ŠPITZER, Juraj, 1994. *Nechcel som byť Žid*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-047-4.
- ŠPITZER, Juraj, 1996. *Svitá, až keď je celkom tma*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-093-8.
- ŠTEFÁNEK, Anton, 1944. *Slovenská vlastiveda 3*. Bratislava: SAVU.
- ŠVORC, Peter, 2013. Mestá na východnom Slovensku po vzniku ČSR a ich židovskí obyvatelia. In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* [online]. Roč. 8, č. 2, s. 25-46 [cit. 31. mája 2016]. ISSN 1337-0707. Dostupné z: <http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-22013.html>

- ŠVORC, Peter a Patrik DERFIŇÁK, 2014. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-1142-9.
- VRZGULOVÁ, Monika, 2002. *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku. ISBN 80-89008-13-5.
- WIEDERMANNOVÁ, O., W. FROHMANN a S. BAZLEROVÁ, 2008. *Sabinov a jeho Židia*. Prešov: DAH. ISBN 978-80-969865-1-4.